

Л. М. НІКОЛЕНКО

Людмила Миколаївна Ніколенко, кандидат юридичних наук, доцент, професор Маріупольського державного університету

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ З 1917 РОКУ ДО СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ

Господарське процесуальне законодавство, порядок організації діяльності господарських судів, досить висока професійна підготовка суддів мають забезпечити винесення законних і обґрунтованих судових актів. Проте судові акти, що визначають юридичні відносини між сторонами, можуть не відповідати матеріальній істині, ось чому процесуальний закон надає право зацікавленим особам оскаржити судові акти у вищу інстанцію і в першу чергу в апеляційну інстанцію. Від того на скільки буде законодавчо визначено процес апеляційного провадження, залежить правильність перегляду судових актів місцевих господарських судів. Цим положенням визначається актуальність цієї статті.

Деякі аспекти історичного розвитку апеляційного провадження у господарському судочинстві були проаналізовані такими вченими, як Д. М. Притика, І. Г. Побірченко, О. А. Ломакіна, І. Б. Шицький та іншими.

Метою статті є визначення напрямів розвитку сучасного апеляційного провадження з урахуванням історичного розвитку господарського судочинства.

Треба зазначити, що у 1917 р. інститут апеляції припинив своє існування. Декретом Ради народних комісарів № 1 «Про суд» 1917 р. було визначено відмінне від того, що існувало раніше, судочинство, в якому не було місця для апеляційного оскарження судових рішень. Рішення місцевих судів стали остаточними і не підлягали оскарженню в апеляційному порядку¹.

Декрет Ради народних комісарів № 2 «Про суд» 1918 р. підтвердив скасування апеляційного оскарження, визначивши, що оскарження в апеляційному порядку скасовується і допускається тільки касація рішень. Відмова від інституту апеляційного оскарження пояснювалася тим, що слід усунути судову тяганину і спростити судочинство.

Так, Д. І. Курський зазначав, що «...створивши єдиний народний суд, замість нескінченної низки попередніх судів різного устрою з безліччю інстанцій, Радянська влада спростила устрій суду, зробивши його абсолютно доступним для населення і усунувши будь-яку тяганину у веденні справ».² Різні автори обґрунтовували скасування апеляційного оскарження стійкістю рішень місцевих народних судів і абсолютною доступністю судів для населення. Але ці пояснення цілком недостатні для розуміння факту відмови від апеляції. Для того, щоб зрозуміти, чому відбулося скасування апеляційного провадження, необхідно вивчити загальні теоретичні положення, завдання і мету пролетарської революції і нової держави.

Основоположним у теорії побудови нової суспільно-економічної формації (комунізму) було руйнування всіх буржуазних інститутів держави і права як знарядь панування експлуататорських класів над трудящими, а також створення інших інститутів, відмінних від попередніх, які були би пролетарськими за формою і суттю. На думку перших радянських законодавців, знищення відносин власності, насамперед приватної власності, а також поступове витіснення товарно-грошових відносин неминуче має призвести до спрощення роботи судових органів, а надалі до повного скасування самих судів³.

Таким чином, зникнення інституту апеляційного оскарження стало наслідком того, що разом з ламанням старої судової системи знищувалися всі дореволюційні судочинства. А модель нового судочинства припускала спрощення судової діяльності як результат установа нових суспільно-економічних відносин і скасовувала інститут апеляції як такий, що втратив своє значення.

У процесі розвитку Радянської держави багато теоретичних положень, сформульованих радянськими теоретиками права, на практиці не підтвердилися. Концепція судової реформи була спрямована в основному на кримінальний процес, за винятком деяких загальних питань судочинства⁴. Після ліквідації апеляційної інстанції в період військового комунізму (1917–1922) управління господарством здійснювалося військово-адміністративним методом. У період нової економічної політики виникло питання про створення спеціальних державних органів, які розглядали би і вирішували би спори й конфлікти, що виникали між організаціями та підприємствами. Тому були засновані арбітражні комісії, до підсудності яких відносили справи зі спорів між державними підприємствами та організаціями. Арбітражні комісії мали таку систему: вища арбітражна комісія при Раді праці та оборони СРСР; вищі арбітражні комісії при Економічній раді союзних республік; арбітражні комісії при Раді народних комісарів автономних республік, місцеві арбітражні комісії, арбітражні комісії при відомствах тощо. Провадження в арбітражних комісіях здійснювалось на підставі цивільного процесуального законодавства, але з урахуванням особливостей підвідомчих арбітражним комісіям справ. Арбітражні комісії були попередниками відомчого арбітражу, створеного в наступний період державного будівництва⁵. Організація арбітражних комісій як органів щодо вирішення майнових спорів між

соціалістичними організаціями була в основному завершена в 1924 році⁶. У літературі 1920-х рр. зазначалося, що спори, які вирішували арбітражні комісії, за своїм змістом були такими самими, як і спори, що вирішували загальні суди⁷.

На початку 1930-х рр. арбітражні комісії були скасовані. Це пояснюється тим, що на той час була поставлена мета «зміцнення єдності судової системи СРСР, підвищення господарської дисципліни і відповідальності господарських органів за свою роботу», про що йшлося у постанові ЦВК і РНК СРСР від 4 березня 1931 р.⁸ Тепер спори між соціалістичними організаціями різних відомств мали вирішуватися замість арбітражних комісій судовими органами. З огляду на особливості господарських спорів, законодавець вважав за необхідне залучати до складу суду народними засідателями працівників господарських органів⁹. Але 3 травня 1931 р. постановою ЦВК і РНК СРСР було затверджено Положення про Державний арбітраж. Відповідно до статті 1 Положення Держарбітраж засновувався для вирішення майнових спорів між установами, підприємствами й організаціями з метою забезпечення зміцнення договірної та планової дисципліни і господарського розрахунка. З моменту виникнення існувало два види арбітражу – державний та відомчий. У державному вирішувалися спори підприємств та організацій різного підпорядкування, у відомчому – підпорядкування тільки одному відомству.

Для виконання вимог щодо удосконалення форм і методів роботи органів Держарбітражу, розширення їх компетенції, більш чіткого визначення функцій, що містилися в постанові Ради Міністрів СРСР від 23 липня 1959 р., були затверджені у 1960–1961 рр. нові положення про державні арбітражі. Так, Положення про Держарбітраж при Раді Міністрів СРСР було затверджене Радою Міністрів СРСР 17 серпня 1960 р.¹⁰ Держарбітраж при Раді Міністрів СРСР визнавався органом щодо вирішення найважливіших господарських спорів між державними, кооперативними та іншими громадськими підприємствами, організаціями й установами. Із затвердженням нового Положення про Держарбітраж при Раді Міністрів СРСР втрачало чинність Положення про Держарбітраж від 3 травня 1931 р. У зв'язку з припиненням чинності цього правового акта децентралізація системи Держарбітражу отримала подальше закріплення¹¹. В Українській РСР нове Положення про Держарбітраж при Раді Міністрів УРСР було затверджене постановою Ради Міністрів УРСР від 1 жовтня 1960 р. № 1639¹². Цією самою постановою Ради Міністрів УРСР було затверджене «Положення про державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих УРСР»¹³. У нових умовах господарювання виникла необхідність подальшого удосконалення процедури розгляду і вирішення арбітражами підвідомчих ним спорів. Тому 1 липня 1963 р. Держарбітраж при Раді Міністрів СРСР затвердив Правила розгляду господарських спорів держарбітражами.

У серпні 1970 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову «Про підвищення ролі органів державного арбітражу і арбітражів міністерств і відомств у народному господарстві», відповідно до якої арбітраж мав сприяти підвищенню ефективності суспільного виробництва, раціоналізації господарських зв'язків, посиленню ролі договору в господарських відносинах. До 1974 р. нижчі арбітражі не підпорядковувались вищим, а формувалися при виконавчих органах, тобто система була неупорядкованою.

Кардинально проблему централізації системи органів державного арбітражу і нагляду за правильністю їх рішень було вирішено постановою Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. «Про подальше удосконалення організації та діяльності державного арбітражу»¹⁴. Держарбітраж при Раді Міністрів СРСР перетворювався на союзно-республіканський орган з метою підвищення ролі органів Держарбітражу в забезпеченні правильного й однакового застосування законодавства при розв'язанні господарських спорів. У січні 1974 р. Рада Міністрів СРСР затвердила нове «Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР»¹⁵. В Українській РСР Положення про Держарбітраж при Раді Міністрів Української РСР було ухвалене постановою Ради Міністрів Української РСР від 30 травня 1974 р. № 294¹⁶. Також цією самою постановою уряду УРСР були затверджені «Структура Державного арбітражу при Раді Міністрів УРСР» і «Загальне положення про державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих Української РСР»¹⁷. До середини 1970-х рр. арбітражна система була централізованою на підставі законодавства. У статті 1 постанови Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. вказувалося, що «Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР, Державні арбітражі при Радах Міністрів союзних і автономних республік, Державні арбітражі при виконкомах крайових, обласних і міських Рад депутатів трудящих становлять єдину систему Держарбітражу СРСР»¹⁸. Союзне і республіканські положення про державні арбітражі визначали головні завдання цих органів, їхні компетенцію, структуру, основні правила розгляду спорів.

З прийняттям Конституції СРСР 1977 р. почався новий етап в організації та діяльності Держарбітражу. Відповідно до ст. 163 Конституції СРСР 1977 р. вирішення господарських спорів між підприємствами, установами й організаціями здійснювали органи Держарбітражу в межах їх компетенції¹⁹. Організація і порядок діяльності органів Держарбітражу визначалися Законом «Про Державний арбітраж у СРСР». Вперше питання арбітражу врегульовувалося на рівні закону. Отже, органи Держарбітражу за всю історію їх існування були визнані конституційними органами.

30 листопада 1979 р. Верховною Радою СРСР на виконання вимог Конституції СРСР 1977 р. було прийнято Закон «Про Державний арбітраж у СРСР», що набув чинності з 1 липня 1980 р.²⁰ На підставі закону Рада Міністрів СРСР затвердила і надала чинності з 1 липня цього самого року новому Положенню про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР і Правилам розгляду господарських спорів державними арбітражами²¹.

На підставі союзного законодавства про Держарбітраж у 1980 р. були затверджені положення про органи Держарбітражу союзних республік. Так, Положення про органи Державного арбітражу в Українській РСР було затверджене постановою Ради Міністрів УРСР від 31 липня 1980 р.²² Відповідно до ст. 1 Положення в Українській РСР діяли: Держарбітраж при Раді Міністрів УРСР (Держарбітраж УРСР) як союзно-республіканський орган УРСР; державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних, Київської міської Рад народних депутатів (державні арбітражі областей, міста Києва).

12 лютого 1987 р. ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР було ухвалено Постанова № 190 «Про подальше удосконалення діяльності органів державного арбітражу і підвищення їх ролі в зміцненні законності та договірної дисципліни в народному господарстві»²³. У документі зазначалося, що активне впровадження й використання нових методів господарювання, розширення самостійності, підвищення відповідальності, ініціативи підприємств і організацій вимагали «зміцнення законності в господарських відносинах». Нова роль органів державного арбітражу в галузі господарських відносин дістала своє подальше законодавче закріплення в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 18 лютого 1987 р. «Про внесення змін і доповнень до законодавства Союзу РСР про державний арбітраж»²⁴. Наприклад, встановлювалася система органів державного арбітражу: Держарбітраж СРСР; державні арбітражі союзних республік; державні арбітражі автономних республік; державні арбітражі країв, областей. Президії Верховних Рад союзних республік мали право за узгодженням із Держарбітражем СРСР створювати державні арбітражі міста, автономної області, автономного краю. Відповідно до нової редакції статті 5 Закону СРСР «Про державний арбітраж у СРСР» Держарбітраж СРСР, державні арбітражі союзних та автономних республік, країв, областей, міст, автономних областей і автономних округів створювали єдину систему органів державного арбітражу в СРСР. Відповідно до нової редакції ст. 6 Закону Держарбітраж СРСР був союзно-республіканським органом СРСР, що здійснював управління всіма органами державного арбітражу, як правило, через державні арбітражі союзних республік. Державні арбітражі союзних республік були союзно-республіканськими органами і здійснювали управління органами нижчого підпорядкування державного арбітражу.

Отже, органи Держарбітражу, що тривалий час перебували при виконавчо-розпорядчих органах, були перетворені на єдину союзно-республіканську систему і тим самим розширили свої можливості впливати на підприємства й організації, оскільки у своїй діяльності щодо розгляду та вирішення спорів органи Держарбітражу стали незалежними від вищих і місцевих виконавчо-розпорядчих органів державного управління.

У 1987 р. місце арбітражу в системі органів держави було радикально змінено²⁵. Логічним завершенням реорганізації органів Держарбітражу було затвердження постановою Ради Міністрів СРСР від 16 квітня 1988 р. нового «Положення про Державний арбітраж СРСР», а також нової редакції «Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами»²⁶. В Українській РСР нове «Положення про органи державного арбітражу в Українській РСР» було затверджене постановою Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 319²⁷.

У цей період функціонували й відомчі арбітражі. Юридичною підставою їх організації та діяльності був п. 21 «Загального положення про міністерства СРСР», затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 10 липня 1967 р., у якому зазначалося: «Міністерство СРСР створює для розгляду господарських спорів між підприємствами, організаціями й установами системи міністерства арбітраж»²⁸. Подібні норми містилися й у положеннях про окремі міністерства, державні комітети і відомства. 16 червня 1981 р. Держарбітражем СРСР і Міністерством юстиції СРСР було схвалене Примірне положення про арбітраж міністерства, державного комітету, відомства СРСР. Це положення мало рекомендаційний характер і враховувалося «господарськими керівниками лише на власний розсуд»²⁹.

З розвитком ринкових відносин у 1980–1990-х рр. виникла потреба перебудови системи органів, що вирішували господарські спори, «забезпечуючи тим самим однаковий захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарського життя»³⁰. Ці перетворення вимагали реформування не тільки судової системи судочинства в цілому, а також інституту перегляду судових рішень зокрема. Як зазначав А. Є. Сметанніков, «...судова влада в цілому повинна слугувати інтересам суспільства, тому вона повинна відповідати потребам її економічного розвитку»³¹.

У цих умовах Держарбітраж як за своєю інституційною формою, так частково і за змістом діяльності, уже не відповідав вимогам часу³². 17 травня 1991 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон СРСР «Про Вищий арбітражний суд СРСР»³³ і Закон СРСР «Про порядок вирішення господарських спорів Вищим арбітражним судом СРСР»³⁴, які передбачали функціонування зазначеного органу як відокремленої судової інстанції³⁵. У зв'язку з розпадом у 1991 р. Союзу РСР як союзної держави законодавче регулювання організації та діяльності органів щодо розгляду і вирішення господарських спорів на союзному рівні вже не здійснювалося. Організація і діяльність цих органів дістала законодавчого закріплення і подальшого удосконалення вже в незалежних республіках колишнього СРСР.

В Україні Закон «Про арбітражний суд» було ухвалено Верховною Радою 4 червня 1991 р.³⁶ 6 листопада 1991 р. було ухвалено Арбітражний процесуальний кодекс України, який запровадив процедуру захисту прав, що охороняються, та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності³⁷. Тим самим вперше в історії України було сформовано самостійну систему арбітражних судів, законодавчо закріплене здійснення правосуддя у господарських справах спеціалізованими судовими органами. З ухваленням Верховною Радою України у 1991 р. Закону України «Про арбітражний суд» розпочався активний процес створення системи арбітраж-

них судів. Цим Законом були визначені прерогативи арбітражного суду як однієї з гілок судової влади, що покликана здійснювати правосуддя у господарських відносинах. Головною особливістю арбітражного суду як гілки судової влади була його спеціалізація. Ці законодавчі акти запроваджували такі основні засади: всі органи державного арбітражу повністю реорганізовувалися в самостійно діючий суд; арбітражний суд виводився із системи виконавчої влади; ліквідувалася система відомчих арбітражів; створювалася єдина система арбітражних судів; визначався статус арбітрів, які призначалися Верховною Радою України і підкорялися лише закону; Вищий арбітражний суд України ставав остаточною інстанцією з перевірки рішень арбітражних судів³⁸. На той час законодавець ще не визначився з необхідністю введення апеляційної інстанції. Спори розглядалися у першій інстанції обласними та прирівняними до них судами (всього 27 судів) та переглядалися в порядку нагляду Вищим арбітражним судом України. Таке ставлення до апеляції збереглося до 1996 року. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. нова Конституція України створила фундаментальну правову базу судово-правової реформи в Україні. У частині 4 ст. 125 Конституції України зазначено, що «відповідно до закону діють апеляційні і місцеві суди», а ст. 129 серед основних засад судочинства, поряд із законністю та рівністю усіх учасників судового процесу перед законом і судом, зазначено також забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Згідно зі ст. 125 Конституції України апеляційні суди мають діяти відповідно до закону, тому в Україні формується цілісна система судів загальної юрисдикції, що поєднує принцип галузевої спеціалізації окремих судово-ієрархічних ланок з існуванням вищого судового органу. Принциповим є закріплення в Конституції України системи спеціалізованих судів, кожна з яких має складатися з вищого суду, апеляційного і місцевого судів. Судові органи апеляційних і місцевих судів можуть розрізнятися залежно від спеціалізованої юрисдикції, до якої вони відносяться³⁹.

Після прийняття Конституції України було вжито певних заходів щодо удосконалення організації та діяльності арбітражних судів. Так, 20 лютого 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»⁴⁰. Цим Законом зокрема до компетенції арбітражного суду було віднесено розгляд справ про банкрутство. Статтю 4 Закону України «Про арбітражний суд», яка містила принципи організації та діяльності арбітражного суду, було доповнено вказівкою, що арбітражний суд здійснює правосуддя і на такому принципі, як «змагальність сторін та свобода в наданні ними арбітражному суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості»⁴¹. У 1993–2001 рр. низку змін і доповнень було внесено і до Арбітражного процесуального кодексу України.

З моменту прийняття Верховною Радою України Закону України «Про арбітражний суд» і до середини 2001 р. арбітражні суди України пройшли період становлення і розвитку, здійснюючи покладену на них функцію захисту прав і інтересів, що охороняються законом, учасників господарських правовідносин, сприяючи розвитку між ними співпраці та вносячи пропозиції щодо удосконалення правового регулювання господарської діяльності. Для системи арбітражних судів стали притаманними такі загальні риси, як простота організації відповідно до адміністративно-територіального устрою; доступність для позивачів; ієрархічність устрою; єдність системи арбітражних судів, що зумовлено єдністю їхніх завдань, єдиними принципами організації та діяльності цих судів⁴².

Згідно із Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» назва цього Закону викладалася у такій редакції: «Закон України про господарські суди». Згідно з п. 26 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» від 21 червня 2001 р. у тексті Закону України «Про арбітражний суд» слово «арбітражний» в усіх відмінках замінювалося на слово «господарський» у відповідних відмінках. Отже, правосуддя у господарських відносинах почали здійснювати господарські суди. Систему цих судів було закріплено у ст. 5 Закону України «Про господарські суди», в якій зазначалося, що «господарські суди є спеціалізованими судами в системі судів загальної юрисдикції. Господарські суди становлять єдину триланкову систему спеціалізованих судів, до якої належать: місцеві господарські суди; апеляційні господарські суди; Вищий господарський суд України»⁴³.

У зв'язку зі змінами у господарському судоустрої 21 червня 2001 р. були внесені зміни і до Арбітражного процесуального кодексу України. Зокрема було змінено його назву на «Господарський процесуальний кодекс України»⁴⁴. Перегляд за апеляційною скаргою або апеляційним поданням прокурора рішення (ухвали) місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію розташування відповідного місцевого господарського суду. Такі території визначено Указом Президента України «Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України» від 11 липня 2001 р. № 511/2001. Спочатку вищезазначеним Указом було передбачено утворення семи апеляційних господарських судів⁴⁵. Через деякий час аналіз статистичних даних роботи апеляційних господарських судів показав, що існуючі сім судів працювали з великим перевантаженням, що у свою чергу позначилося на строках та якості перегляду справ у апеляційній інстанції. Однією з причин виникнення такої ситуації об'єктивно була непропорційно менша кількість господарських апеляційних судів (усього 7) відповідно до місцевих господарських судів (усього 27). Це прискорило процес подальшого реформування системи господарського судочинства України та судової системи взагалі. Для розв'язання цієї ситуації Президент України Указом від 30 травня 2002 р. № 499/2002 додатково створив Житомирський та Запорізький апеляційні господарські суди та вніс відповідні зміни до територіальних повноважень інших апеляційних судів⁴⁶.

Ці заходи лише частково зменшили навантаження на апеляційні господарські суди. Логічним наслідком цього стало утворення згідно з Указом Президента України від 25 червня 2003 року № 552/2003 Київського обласного та Луганського апеляційних господарських судів⁴⁷.

Усю територію України за обласною адміністративно-територіальною ознакою поділено на апеляційні округи, тобто один апеляційний господарський суд здійснює перегляд судових актів кількох місцевих господарських судів. Наприклад, до апеляційного округу Київського апеляційного господарського суду увійшли господарські суди Чернігівської області та м. Києва, а Одеський апеляційний господарський суд переглядає в апеляційному порядку судові акти місцевих господарських судів Миколаївської та Одеської областей.

7 лютого 2002 р. Верховною Радою було ухвалено новий Закон України «Про судоустрій України», який умовно завершив перший етап судової реформи, і це означає, що в ньому «знайшли втілення конституційні принципи побудови і організації судової влади в Україні»⁴⁸. З моменту набуття чинності нового Закону України «Про судоустрій України» відповідно втратив чинність Закон України «Про господарські суди»⁴⁹. Організація та діяльність органів господарської юрисдикції України вступили в новий етап розвитку.

7 липня 2010 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про судоустрій і статус суддів»⁵⁰, який визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права, а також систему судів загальної юрисдикції, статус професійного судді, народного засідателя, присяжного, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування і встановлює систему та загальний порядок забезпечення діяльності судів, регулює інші питання судоустрою і статусу суддів. Згідно з цим Законом втратили чинність закони України «Про статус суддів» та «Про судоустрій України».

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що в Україні апеляційне оскарження пройшло тривалий шлях розвитку, який було перервано у 1917 р. Повернення до апеляційного оскарження в господарському процесі та інтерес до самої ідеї апеляційного оскарження може свідчити про новий етап розвитку апеляції в Україні. Розробка й ухвалення нових процесуальних законів – складова концепції удосконалення законодавства України про судову систему і один з основних напрямів реалізації концепції судової реформи.

З вищезазначеного можна дійти висновку, що існування в господарському судочинстві України інституту апеляції є необхідним. Апеляція є важливою гарантією реалізації права на судовий захист. З виникненням інституту апеляційного оскарження контроль судів другої інстанції за діяльністю судів першої інстанції став ефективнішим. Але він не обмежений тільки перевіркою законності та обґрунтованості рішення, оскільки може досліджувати заново всі обставини справи на основі нової оцінки доказів. Історичний аналіз виникнення і розвитку інституту апеляції сьогодні має дуже важливе значення. Досвід історії, законодавства, науки господарського процесуального права дає змогу визначити найбільш правильні підходи до можливості оскарження судових рішень, а також вирішити питання про способи оскарження, їхню кількість і зміст.

¹ Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. 1. – С. 124.

² Курский Д. И. Пролетарское право: избранные речи и статьи / Д. И. Курский. – М., 1958. – С. 85–86.

³ Кожевников В. М. История советского суда / В. М. Кожевников. – М., 1957. – С. 23.

⁴ Шакарян М. С. Применять ли новый ГПК или подправлять старый? // Российская юстиция. – 1999. – № 2. – С. 77.

⁵ Побирченко И. Г. Советский арбитражный процесс / И. Г. Побирченко. – К.: Вища шк., 1988. – С. 21.

⁶ Побирченко И. Г. Хозяйственная юрисдикция (общее учение) / И. Г. Побирченко. – К.: РИО МВД УССР, 1973. – С. 133.

⁷ Радус-Зенькович В. Арбитражные комиссии и система общих судов. / В. Радус-Зенькович, Ф. Вольфсон. – М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1929. – С. 3; Абрамов С. Еще и еще раз об арбитражных комиссиях / С. Абрамов // Ежегодник советской юстиции. – 1929. – № 45.

⁸ Собрание законов СССР. – 1931. – № 14. – Ст. 135.

⁹ Там само. – Ст. 135.

¹⁰ Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 серпня 1960 р. // Собрание постановлений СССР. – 1960. – № 15. – Ст. 127.

¹¹ Побирченко И. Развитие радянського арбітражу / И. Побирченко // Проблеми правознавства. – 1969. – Вип. 12. – С. 126.

¹² Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів УРСР: Постанова Ради Міністрів УРСР № 1639 від 1 жовтня 1960 р. // Сборник инструктивных указаний Государственного арбитража при Совете Министров СССР. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – Вып. 15. – С. 23–29.

¹³ Про затвердження Положення про державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих УРСР: Постанова Ради Міністрів УРСР 1639 від 1 жовтня 1960 р. // Сборник инструктивных указаний Государственного арбитража при Совете Министров СССР. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – Вып. 15. – С. 29–35.

¹⁴ Про подальше удосконалення організації та діяльності державного арбітражу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. // Собрание постановлений СССР. – 1974. – № 4. – Ст. 19.

¹⁵ Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. // Собрание постановлений СССР. – 1974. – № 4. – Ст. 19.

¹⁶ Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР № 294 від 30 травня 1974 р. // Сборник положений об органах государственного арбитража. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 30–37.

¹⁷ Про затвердження Структури Державного арбітражу при Раді Міністрів УРСР і Загального положення про державні арбітражі при виконавчих комітетах обласних Рад депутатів трудящих Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української

РСР № 294 від 30 травня 1974 р. // Сборник положений об органах государственного арбитража. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 38–43.

¹⁸ Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. // Собрание постановлений СССР. – 1974. – № 4. – Ст. 19.

¹⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – К.: Політвидав України, 1977. – С. 55.

²⁰ Про Державний арбітраж у СРСР: Закон СРСР: прийнятий 30 листопада 1979 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 49. – Ст. 844.

²¹ Про затвердження Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 1 липня 1980 р. // Собрание постановлений СССР. – 1980. – № 16–17. – Ст. 104.

²² Про затвердження Положення про органи Державного арбітражу в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 31 липня 1980 р. // Збірник постанов УРСР. – 1980. – № 8. – Ст. 66.

²³ Про подальше удосконалення діяльності органів державного арбітражу і підвищення їх ролі в зміцненні законності та договірної дисципліни в народному господарстві: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 190 від 12 лютого 1987 р. // Собрание постановлений СССР. – 1987. – № 15. – Ст. 59.

²⁴ Про внесення змін і доповнень до законодавства Союзу РСР про державний арбітраж: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 18 лютого 1987 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1987. – № 7. – Ст. 92.

²⁵ Укрепление законности в хозяйственных отношениях и государственный арбитраж. – М.: Наука, 1989. – С. 16.

²⁶ Про затвердження Положення про Державний арбітраж СРСР // Постанова Ради Міністрів СРСР від 16 квітня 1988 р. // СП СССР. – 1988. – № 19–20. – Ст. 59.

²⁷ Про затвердження Положення про органи державного арбітражу в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР № 319 від 5 жовтня 1988 р. // Собрание постановлений УССР. – 1988. – № 10. – Ст. 43.

²⁸ Собрание постановлений СССР. – 1967. – № 17. – Ст. 116.

²⁹ Правоохранительные органы в СССР / Под ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1991. – С. 219.

³⁰ Арбітражні суди: історико-правовий нарис, портрети, події / За заг. ред. Д. М. Притики. – К.: Ін Юре, 2001. – С. 15.

³¹ Сметанников А. Е. Правовые аспекты ускорения арбитражного судопроизводства // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – С. 54.

³² Притика Д. Конституційне забезпечення правосуддя у господарських відносинах / Д. Притика // Радянське право. – 1991. – № 7. – С. 9.

³³ Про Вищий арбітражний суд СРСР: Закон СРСР: прийнятий Верховною Радою СРСР 17 травня 1991 р. // Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1991. – № 23. – С. 651.

³⁴ Про порядок вирішення господарських спорів Вищим арбітражним судом СРСР: Закон СРСР: прийнятий Верховною Радою СРСР 17 травня 1991 р. // Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1991. – № 23. – С. 652.

³⁵ Яковлев В. Без арбитражного суда экономическая реформа невозможна / В. Яковлев // Советская юстиция. – 1992. – № 7–8. – С. 45.

³⁶ Про арбітражний суд України: прийнятий Верховною Радою 4 червня 1991 р. // Ведомости Верховного Совета УССР. – 1991. – № 36. – Ст. 469.

³⁷ Арбітражний процесуальний кодекс України: прийнятий 6 листопада 1991 р. // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

³⁸ Коцюба О. Арбітражний суд – невід’ємна складова судової влади / Коцюба О. // Всеукр. наук.-практ. конф. «Законодавство про арбітражний суд України: теорія і практика його застосування»: Тези доповідей та наукових повідомлень. 14 жовтня 1992 р. – Х.: Укр. юрид. акад., 1992. – С. 5.

³⁹ Притика Д. М. Арбітражні суди в Україні: історія, сьогодення і перспективи розвитку / Д. М. Притика // Право України. – 2001. – № 3. – С. 7–14.

⁴⁰ Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України: прийнятий Верховною Радою України 20 лютого 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 18. – Ст. 124.

⁴¹ Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України: прийнятий Верховною Радою України 20 лютого 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 18. – Ст. 124.

⁴² Марочкіна І. Є. Організація судових та правоохоронних органів / За ред. І. Є. Марочкіна, Н. Б. Сібільова, О. М. Толочко. – Х.: Право, 2000. – С. 103.

⁴³ Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України: прийнятий Верховною Радою від 21 червня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25. – Спецвипуск. – С. 1147.

⁴⁴ Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України: прийнятий Верховною Радою від 21 червня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25. – Спецвипуск. – С. 1148.

⁴⁵ Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України: Указ Президента України від 11.07.2001 року № 511/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 24.

⁴⁶ Про утворення Житомирського та Запорізького апеляційних господарських судів та внесення змін до мережі та кількісного складу суддів господарських судів України: Указ Президента України від 30.05.2002 року № 499/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 1.

⁴⁷ Про утворення Київського міжобласного і Луганського апеляційних господарських судів: Указ Президента України від 25.06.2003 року № 552/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 27. – Ст. 10.

⁴⁸ Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормат. змісту Закону України «Про судоустрій України» / А. О. Селиванов та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 7.

⁴⁹ Про судоустрій України: Закон України: прийнятий Верховною Радою 7 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – С. 441.

⁵⁰ Про судоустрій і статус суддів: Закон України: прийнятий Верховною Радою 7 липня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – С. 1900.

Резюме

У статті розглянуто історичний розвиток апеляційного провадження у господарському судочинстві з 1917 р. до сучасного періоду. На підставі дослідження визначено особливості розвитку законодавства на цьому етапі щодо апеляційного провадження у господарському судочинстві.

Ключові слова: апеляційне провадження, апеляція, господарське судочинство, господарський суд, апеляційне оскарження.

Резюме

В статье рассматривается историческое развитие апелляционного производства в хозяйственном судопроизводстве с 1917 г. до современного периода. На основании исследования определены особенности развития законодательства на этом этапе относительно апелляционного производства в хозяйственном судопроизводстве.

Ключевые слова: апелляционное производство, апелляция, хозяйственное судопроизводство, хозяйственный суд, апелляционное обжалование.

Summary

In the article the historical development in the commercial appeal proceedings from 1917 to modern times. Based on examining the peculiarities of the legislation from 1917 to modern times to appeal proceedings in the commercial.

Key words: appellate procedure, appeal, economic justice, economic court, the appeal complaint.

Отримано 31.10.2011

О. А. ТИМОШЕНКО

*Ольга Анатоліївна Тимошенко, аспірант
Київського університету права НАН України*

МЕЖІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВИ В КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією із основних засад правосуддя є забезпечення державою апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом¹. Зміст наведеної конституційної норми свідчить про те, що система судів у нашій державі має будуватися в контексті гарантування заінтересованій особі реалізації її права на вирішення спору по суті, апеляційного і касаційного оскарження судового рішення та з дотриманням основоположних принципів організації судової системи – територіальності й спеціалізації.

Етимологічно поняття «спеціалізація» у перекладі з латини і означає оволодіння знаннями в певній галузі, зосередження діяльності на певному занятті. Поняття «спеціальний» тлумачиться як пов'язаний з окремою, відособленою галуззю суспільного життя².

Виконання завдань цивільного судочинства щодо захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян, прав та інтересів організацій і держави залежить від всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності до чинного законодавства, з вимогами принципу законності, тобто від прийняття судом у цивільних справах законних і обґрунтованих рішень та ухвал. Досягнення зазначеної мети забезпечується численними цивільними процесуальними гарантіями, серед яких велике значення має функціонування у цивільному судочинстві України апеляційного та касаційного оскарження і перевірки судових рішень і ухвал³.

Проте інстанційність судової системи не має дублювати одна одну, а має бути націлена на вироблення оптимальної моделі встановлення об'єктивної істини у справі та перевірки законності й обґрунтованості прийнятих судом актів правозастосування. Тому одним із ключових питань правового регулювання касаційного провадження є проблема меж розгляду судом справи в касаційному провадженні. Принциповість вивчення зазначеної проблеми полягає у специфіці повноважень суду касаційної інстанції щодо перегляду оскаржуваних рішень суду нижчих інстанцій, що надає касаційній інстанції автентичного характеру та не допускає можливості дублювання повноважень судів першої та апеляційної інстанцій. На думку вчених, сутність касаційного провадження полягає в тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, та осіб, які не брали участь у справі, щодо яких суд вирішив питання про їхні права і обов'язки, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального і процесуального права, що були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод таких заінтересованих громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, держави, публічних інтересів⁴. З огляду на вищезазначене, дослідження проблемати-